

УДК 594.38

Зоологія

Н.В. Сверлова¹, В.В. Мартинов², О.В. Мартинов²

ДО ВИВЧЕННЯ НАЗЕМНОЇ МАЛАКОФАУНИ (GASTROPODA, PULMONATA) ПІВДЕННО-СХІДНОЇ ЧАСТИНИ УКРАЇНИ

Сверлова Н.В., Мартинов В.В., Мартинов А.В. К исследованию наземной малакофауны (Gastropoda, Pulmonata) юго-восточной части Украины // Науч. зап. Гос. природоведч. музея. – Львов, 2006. – Вып. 22. – С. 35-46.

В восточной части степной зоны Украины в период 2002-2005 гг. зарегистрировано 46 видов наземных моллюсков. Особенно интересны находки *Oxychilus diaphanellus*, *Deroceras caucasicum*, *Krynickillus melanocephalus*, *Helicopsis retowskii*, *H. filimargo*, *Stenomphalia ravergieri*. Высоко видовое разнообразие моллюсков из рода *Helicopsis*. Для двух видов этого рода изображены форма раковины и строение половой системы. Необходимы детальные исследования наземной малакофауны юго-восточной части Украины и особенно моллюсков из рода *Helicopsis*.

Sverlova, N., Martynov, V., Martynov, A. Towards the investigation of the land mollusc fauna (Gastropoda, Pulmonata) of the south-east part of Ukraine // Proc. of the State Nat. Hist. Museum. – Lviv, 2006. – 22. – P. 35-46.

There registered 46 species of the land molluscs in the east part of the steppe zone of Ukraine during 2002-2005 years. Discoveries of *Oxychilus diaphanellus*, *Deroceras caucasicum*, *Krynickillus melanocephalus*, *Helicopsis retowskii*, *H. filimargo*, *Stenomphalia ravergieri* present the special interest. The species diversity of the molluscs from genus *Helicopsis* is high. The shell form and structure of the sex system were represented for two species of this genus. The land mollusc fauna of the south-east part of Ukraine, especially molluscs from genus *Helicopsis* requires detailed investigation.

Наземна малакофауна степової зони України залишається дослідженою дуже фрагментарно. До недавнього часу достатньо повні відомості щодо видового складу наземних моллюсків стосувалися лише степового Криму [6]. Проведені наприкінці 20 ст. комплексні дослідження наземної малакофауни Північно-Західного Причорномор'я [2, 8] значно розширили існуючі уявлення щодо сучасних ареалів багатьох видів на території України [3, 4, 10, 11], довели існування у західній частині степової зони України оригінальних за своїм видовим складом малакокомплексів [8]. Проведені фауністичні дослідження були відображені також у фондovій колекції наземних моллюсків Державного природознавчого музею НАН України (надалі – ДПМ) [9].

В останні роки завдяки співпраці лабораторії малакології музею з працівниками Донецького, Дніпропетровського, Запорізького, Луганського і Прикарпатського університетів вдалося накопичити значний обсяг фауністичної інформації, який дозволив скласти попередній видовий список наземних моллюсків південно-східної частини України та проаналізувати особливості наземних малакокомплексів цієї території порівняно з іншими регіонами країни. Крім того, несподівано висока видова різноманітність на дослідженій території моллюсків з роду *Helicopsis* (Hygromiidae) і присутність у зборах форми з оригінальним комплексом конхологічних і анатомічних ознак спонукала до опису і зображення окремих екземплярів. Таким чином, метою даної роботи було проведення попереднього аналізу таксономічної різноманітності наземних моллюсків східної частини степової зони України з особливою увагою до представників роду *Helicopsis*.

Матеріал і методика досліджень

У роботі проаналізовано збори наземних моллюсків з Донецької, Луганської, Дніпропетровської, Запорізької областей, а також з південно-східної частини Херсонської обл. (північна частина Арабатської стрілки), зроблені у період 2002-2005 рр. різними дослідниками. Збори на території Донецької і частково Луганської областей виконані переважно В.В. Мартиновим і О.В. Мартиновим (Донецький національний університет) і доповненими окремими матеріалами, переданими Г.А. Євтушенко (Луганський національний педагогічний університет) і Ю.Л. Кульбачко (Дніпропетровський національний університет). Останнім були також люб'язно передані для визначення багаторічні студентські збори, зроблені переважно у лісових біотопах Присамарського біосферного стаціонару поблизу с. Андріївка Новомосковського р-ну Дніпропетровської обл., у заплаві р. Самари, а також окремі матеріали з м. Дніпродзержинська та з околиць м. Жовті Води. Деякі відомості щодо видового складу наземних моллюсків в урбанізованих біотопах м. Запоріжжя отримані завдяки зборам Н.В. Воронової (Запорізький національний університет), С.П. Кирпан (Прикарпатський національний університет), А.М. Шклярука (м. Одеса), м. Дніпропетровська – С.П. Кирпан, м. Бердянська і м. Енергодару Запорізької обл. – А.М. Шклярука. Фрагментарні дані щодо видового складу наземних моллюсків північної частини Арабатської стрілки отримані особисто Н.В. Сверловою у липні 2005 р. в околицях с. Щасливцеве Генічеського р-ну Херсонської обл.

Частина опрацьованих матеріалів репрезентує малакофауну заповідних територій: заповідників "Придонцовська заплава" (Луганська обл., колишнє Станично-Луганське відділення Луганського заповідника; збори В.В. Мартинова), "Хомутовський степ" (Новоазовський р-н Донецької обл.; збори Т.В. Нікуліної); національного природного парку "Святі гори" та його найближчих околиць (Слов'янський р-н Донецької обл.; збори О.В. Мартинова), регіональних ландшафтних парків "Клебан-Бик" (Костянтинівський р-н Донецької обл.; збори В.В. Мартинова) і "Донецький кряж" (Шахтарський р-н Донецької обл.).

Опрацьовані матеріали були представлені живими моллюсками, спиртовими зразками (особливо для слизняків), а також сухими черепашками. Збори з Дніпропетровської обл. містили лише черепашкові форми наземних моллюсків, що було пов'язаним з методикою зборів, і не дозволило з'ясувати видовий склад слизняків. Крім морфологічних ознак, для визначення видової належності слизняків, а також черепашкових видів з родів *Oxyloma*, *Oxuchilus*, *Helicopsis* (частково), *Stenomphalia* були залучені особливості будови статевої системи.

Автори висловлюють подяку усім науковцям і студентам, які брали участь у зборі малакологічних матеріалів.

Результати досліджень

На обстеженій території зареєстровано загалом 46 видів наземних моллюсків, які належать до 32 родів і 18 родин. Анотований список видів подано нижче. У дужках вказано інвентарні номери, під якими частина згаданих матеріалів зберігається у фондовій колекції наземних моллюсків ДПМ [9].

1) *Succinella oblonga* (Drap.), родина Succineidae (інв. № 1984).

Один з масових видів молюсків у обстежених лісових біотопах Дніпропетровської обл. Був зареєстрований у м. Дніпродзержинську, у Волноваському і Шахтарському р-нах Донецької обл., а також на території заповідника "Хомутовський степ";

2) *Oxyloma elegans* (Risso), родина Succineidae (інв. № 2135, 2136).

Гігрофільний вид. Зареєстрований у заплавах річок на території Донецької обл. (Ясинуватський і Шахтарський р-ни, а також в околицях м. Авдіївка);

3) *Oxyloma sarsii* (Esmark), родина Succineidae (інв. № 2137).

Гігрофільний вид. Зареєстрований на березі стариці у заповіднику "Придонцовська заплава";

4) *Cochlicopa lubrica* (Müll.), родина Cochlicopidae (інв. № 1843, 2126, 2130, 2148).

Зареєстрований в урбанізованих біотопах Дніпропетровська, Дніпродзержинська і Донецька, в околицях міст Ясинувата і Авдіївка (Донецька обл.), у заповіднику "Хомутовський степ";

5) *Cochlicopa lubricella* (Pogto), родина Cochlicopidae (інв. № 1982, 2131, 2141).

Вид досить регулярно траплявся у пробах з обстежених лісових біотопів Дніпропетровської обл. Зареєстрований також у заповідниках "Придонцовська заплава", "Хомутовський степ", в околицях НПП "Святі гори", на території м. Запоріжжя (острів Хортиця);

6) *Vallonia costata* (Müll.), родина Valloniidae (інв. № 1990, 2134, 2142).

Один з масових видів молюсків у обстежених лісових біотопах Присамарського стаціонару. Зареєстрований також у заповіднику "Хомутовський степ", у дібровах на території заповідника "Придонцовська заплава" і НПП "Святі гори", на ділянці лісової рекультиваци в околицях м. Жовті Води (Дніпропетровська обл.);

7) *Vallonia pulchella* (Müll.), родина Valloniidae (інв. № 1989, 2133).

Часто траплявся у пробах з обстежених лісових біотопів Присамарського стаціонару. Зареєстрований також у заповідниках "Хомутовський степ" і "Придонцовська заплава", в урбанізованих біотопах Дніпропетровська і Запоріжжя, в околицях м. Жовті Води (Дніпропетровська обл.); у багатьох випадках – разом з попереднім видом;

8) *Pupilla triplicata* (Stud.), родина Pupillidae (інв. № 2132).

Вид зареєстрований на території заповідника "Хомутовський степ";

9) *Vertigo pugnata* (Drap.), родина Vertiginidae (інв. № 2129).

Одна черепашка була присутня у зборах з території заповідника "Хомутовський степ".

10) *Truncatellina cylindrica* (Fér.), родина Vertiginidae

Поодинокі знахідки у лісових біотопах Присамарського стаціонару (Дніпропетровська обл.), а також на території заповідника "Хомутовський степ";

11) *Truncatellina costulata* (Nils.), родина Vertiginidae (інв. № 2089).

Одна черепашка була знайдена у лісовому біотопі на території Присамарського стаціонару (Дніпропетровська обл.);

12) *Brephulopsis cylindrica* (Menke), родина Buliminidae (інв. № 2108, 2113).

Кримський ендемік. Його знахідки у причорноморських районах поза межами Кримського півострова А.О. Шилейко [11] вважає наслідком антропохорії. У

Північно-Західному Причорномор'ї [2, 8] виявився розповсюдженим ширше, ніж вважалося раніше. Найвіддаленіша від Криму знахідка *B. cylindrica* зареєстрована у Львові [7].

На дослідженій території вид виявлений в урбанізованих біотопах Донецька і Запоріжжя, а також поблизу шахти "Нова" в околицях м. Жовті Води (Дніпропетровська обл.);

13) *Chondrula tridens* (Müll.), родина Buliminidae (інв. № 2107, 2115, 2116, 2118, 2145, 2146, 2154).

Звичайний вид степової зони. Широко розповсюджений також у південно-східній частині України. Зареєстрований в урбанізованих біотопах Запоріжжя, Донецька і Дніпродзержинська. У межах Дніпропетровської обл. знайдений також у лісових біотопах Присамарського стаціонару та в околицях м. Жовті Води. У Донецькій обл. молюски *Ch. tridens* були зібрані на території Артемівського, Костянтинівського, Новоазовського, Олександрівського, Слов'янського і Ясинуватського р-нів, в околицях м. Авдіївка; були присутні на заповідних об'єктах. Одна порожня черепашка *Ch. tridens* була знайдена на узбережжі Сивашу в околицях с. Щасливцеве Генічеського р-ну Херсонської обл. В останньому випадку не виключеним є занос водою;

14) *Cochlodina laminata* (Mont.), родина Clausiliidae (інв. № 2127, 2143).

Представники родини Clausiliidae переважно тісно пов'язані з лісовими масивами, тому лише зрідка трапляються у степовій зоні. Даний вид зареєстровано у РЛП "Донецький кряж", на території і в околицях НПП "Святі гори". Поодинокі особини знайдено також у центральній заплаві р. Самари (Присамарський стаціонар);

15) *Punctum rugmaeum* (Drap.), родина Endodontidae.

Одна черепашка зареєстрована у байрачному лісі на території Присамарського стаціонару (Дніпропетровська обл.);

16) *Discus ruderatus* (Fér.), родина Endodontidae (інв. № 2150).

Поодинокі знахідки у лісових біотопах на території НПП "Святі гори" та в околицях м. Авдіївка (Донецька обл.);

17) *Arion subfuscus* (Drap.), родина Arionidae.

Єдиний представник родини Arionidae, зареєстрований у степовій зоні. Був знайдений в урбоекосистемах Донецька та Енергодару (Запорізька обл.), а також у діброві в околицях с. Глибока Макатиха Слов'янського р-ну Донецької обл.;

18) *Vitrina pellucida* (Müll.), родина Vitrinidae (інв. № 1983, 2138).

Один з масових видів наземних молюсків в обстежених лісових біотопах Дніпропетровської обл. Знайдений також в урбанізованих біотопах Дніпродзержинська і Донецька, у заплаві діброві заповідника "Придонцовська заплава";

19) *Vitrea crystallina* (Müll.), родина Zonitidae.

Одна напівзруйнована черепашка знайдена у центральній заплаві р. Самари (Присамарський стаціонар);

20) *Aegopinella minor* (Stab.), родина Zonitidae (інв. № 1988, 2125, 2144).

Досить регулярно траплявся в обстежених лісових біотопах Дніпропетровської обл. Зареєстрований також у байрачному лісі на території Донецька, у дібровах Слов'янського і Ясинуватського р-нів Донецької обл.;

21) *Nesovitrea hammonis* (Ström), родина Zonitidae.

Окремі черепашки траплялися у пробах з лісових біотопів Присамарського стаціонару (Дніпропетровська обл.);

22) *Nesovitrea petronella* (L.Pfr.), родина Zonitidae (інв. № 2140).

Одна особина була знайдена у підстилці заплавної діброви у заповіднику "Придонцовська заплава";

23) *Oxuchilus diaphanellus* (Kryn.), родина Zonitidae (інв. № 1274, 2128).

Кримський ендемік. До недавнього часу його розповсюдження вважалося обмеженим гірським Кримом і прилеглими територіями [3, 13]. У червні 2002 р. живі особини були зібрані С.П. Кирпан на острові Хортиця у Запоріжжі. Вони були помилково визначені спочатку як *O. translucidus* (Mort.). Детальніше дослідження особливостей статевої системи [13] довело їх належність до *O. diaphanellus* [9]. До цього ж виду належить, імовірно, одна черепашка *Oxuchilus*, зібрана у червні 2005 р. на заболоченій луці у Путилівському парку Донецька. Проте для надійнішого визначення бажано отримати спиртовий матеріал з цього місцезнаходження.

Поза межами степової зони живі особини *O. diaphanellus* були знайдені С.П. Кирпан у серпні 2002 р. у Харкові [9]. Можливо, цей вид трапляється також в інших урбоекосистемах на сході та особливо на південному сході України, але його виявленню заважають дрібні розміри та майже повна недослідженість наземної малакофауни цих територій;

24) *Zonitoides nitidus* (Müll.), родина Gastrodontidae (інв. № 1844, 2149).

Гігрофільний вид. Зареєстрований в урбоекосистемах Дніпропетровська, Дніпродзержинська і Донецька, у лісових біотопах в околицях міст Авдіївка і Ясинувата (Донецька обл.), а також у діброві на території НПП "Святі гори";

25) *Euconulus fulvus* (Müll.), родина Euconulidae (інв. № 2088).

Окремі знахідки у лісових біотопах Присамарського стаціонару (Дніпропетровська обл.), у заплавної діброві заповідника "Придонцовська заплава";

26) *Limax maculatus* (Kal.), родина Limacidae.

На території України до недавнього часу був зареєстрований лише у природних і антропогенних біотопах Криму [4]. Наприкінці 20 ст. був відмічений в урбоекосистемах Північно-Західного Причорномор'я [2, 8]. На дослідженій території знайдений в урбанізованих біотопах Запоріжжя, Бердянська (Запорізька обл.), Донецька, Новоазовська (Донецька обл.). У Запоріжжі одну дорослу особину *L. maculatus* було зібрано у підвалі приватного будинку, хоча частіше цей вид трапляється поза межами будівель: у парках, лісосмугах тощо;

27) *Deroceras laeve* (Müll.), родина Agriolimacidae.

Гігрофільний вид. Зареєстрований у дібровах Слов'янського, Шахтарського і Ясинуватського р-нів Донецької обл., а також у заповіднику "Придонцовська заплава";

28) *Deroceras sturanyi* (Simr.), родина Agriolimacidae.

Зареєстрований на околиці м.Енергодару Запорізької обл.;

29) *Deroceras reticulatum* (Müll.), родина Agriolimacidae.

Знайдений у байрачних дібровах на території Донецька та в околицях м. Ясинувата (Донецька обл.);

30) *Deroceras caucasicum* (Simr.), родина Agriolimacidae.

Гігрофільний вид, розповсюджений на Кавказі та у Криму [4]. На території України вперше знайдений поза межами Криму – у байрачній діброві на території Донецька (Путилівський парк);

31) *Krynickillus melanocephalus* Kal., родина Agriolimacidae.

Трапляється у деяких причорноморських країнах. На території України відмічений у гірському Криму [4]. Відомі також інтродуковані популяції *K.melanocephalus* у Києві та Львові. На дослідженій території знайдений у байрачній діброві в околицях м.Ясинувата (Донецька обл.);

32) *Bradybaena fruticum* (Müll.), родина Bradybaenidae (інв. № 2147).

Вид зареєстрований у досліджених лісових біотопах Дніпропетровської обл., на території Запоріжжя, в Олександрівському, Слов'янському та Ясинуватському р-нах Донецької обл. У Донецькій обл. *B. fruticum* заселяє різні типи біотопів – від крейдових кар'єрів до байрачних лісів;

33) *Helicopsis striata* (Müll.), родина Hygromiidae (інв. № 1986).

Зареєстрований в околицях м. Жовті Води (Дніпропетровська обл.) на ділянці лісової рекультиваци поблизу шахти уранової руди;

34) *Helicopsis retowskii* (Cl.), родина Hygromiidae (інв. № 2114, 2153).

Кримський ендемік, ареал якого охоплює гірський Крим і прилеглі території степового Криму [3, 10]. На дослідженій території був знайдений у північній частині Арабатської стрілки та у заповіднику "Хомутовський степ". В обох випадках були зібрані лише порожні черепашки; на півночі Арабатської стрілки – у великій кількості. Усі відомі на даний час місцезнаходження *H.retowskii* розташовані на невеликій відстані від морського узбережжя. Але не виключено, що до цього виду належать також кілька напівзруйнованих черепашок, зібраних А.М. Шкляруком на острові Хортиця (Запоріжжя);

35) *Helicopsis dejecta* (Cg. et Jan), родина Hygromiidae (інв. № 2119).

Трапляється у деяких причорноморських країнах [1]. На території України був зареєстрований до цього часу для Криму, околиць м. Мелітополя (Запорізька обл.) [3, 10], пізніше – для Північно-Західного Причорномор'я [8]. У зборах з околиць м. Новоазовська (Донецька обл.) була присутня одна особина, яка, очевидно, також належить до даного виду. Форму черепашки та будову статевої системи цієї особини зображено на рисунку 1;

36) *Helicopsis filimargo* (Kryn.), родина Hygromiidae (інв. № 2087).

У літературі згадується для гірського Криму, околиць Одеси, а поза межами України – для Турції [3, 10]. Проте пізніші малакологічні дослідження не змогли підтвердити присутності цього виду в сучасній малакофауні Північно-Західного Причорномор'я. У 2005 р. Г.А. Євтушенко були передані до малакологічного фонду ДПМ порожні черепашки *H. filimargo*, зібрані на крейдових схилах на території Біловодського р-ну Луганської обл.;

37) *Helicopsis sp.*, родина Hygromiidae (інв. № 2117).

У травні 2005 р. О.В. Мартиновим на крейдових кар'єрах на березі р. Сіверський Донець в околицях с. Маяки Слов'янського р-ну Донецької обл. було зібрано кілька порожніх черепашок і живих особин, які за сукупністю конхологічних і анатомічних ознак (рис. 2) чітко відрізняються від інших вітчизняних представників роду *Helicopsis*. Не виключено, що вони належать до досі не відомого для науки виду.

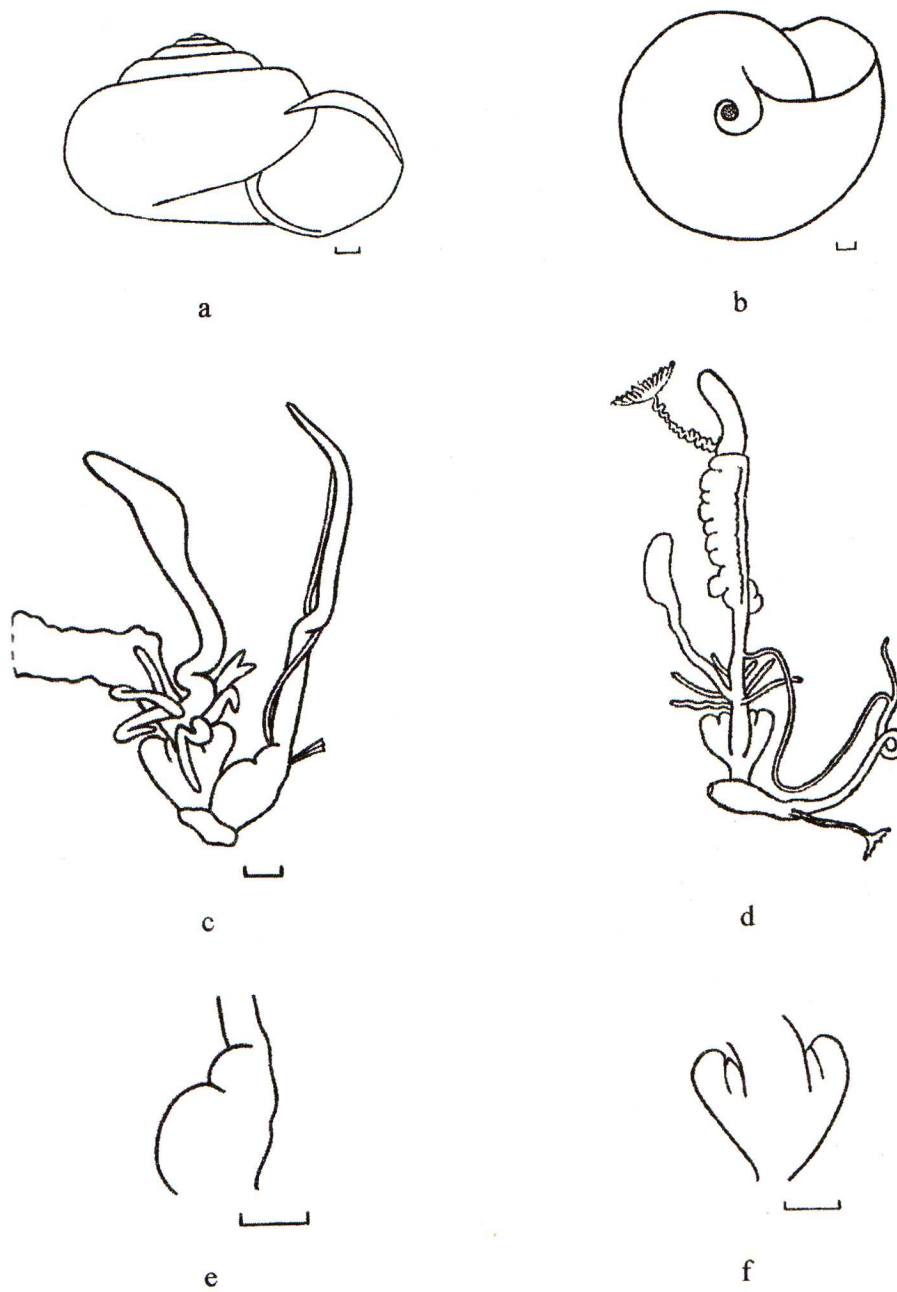

Рис. 1. Форма черепашки (a, b) і будова статевої системи (c–f) *Helicopsis dejecta*: e – пеніс, f – стилофори (d – за П.Гесе [1], решта – ориг.). Масштаб 1 мм.

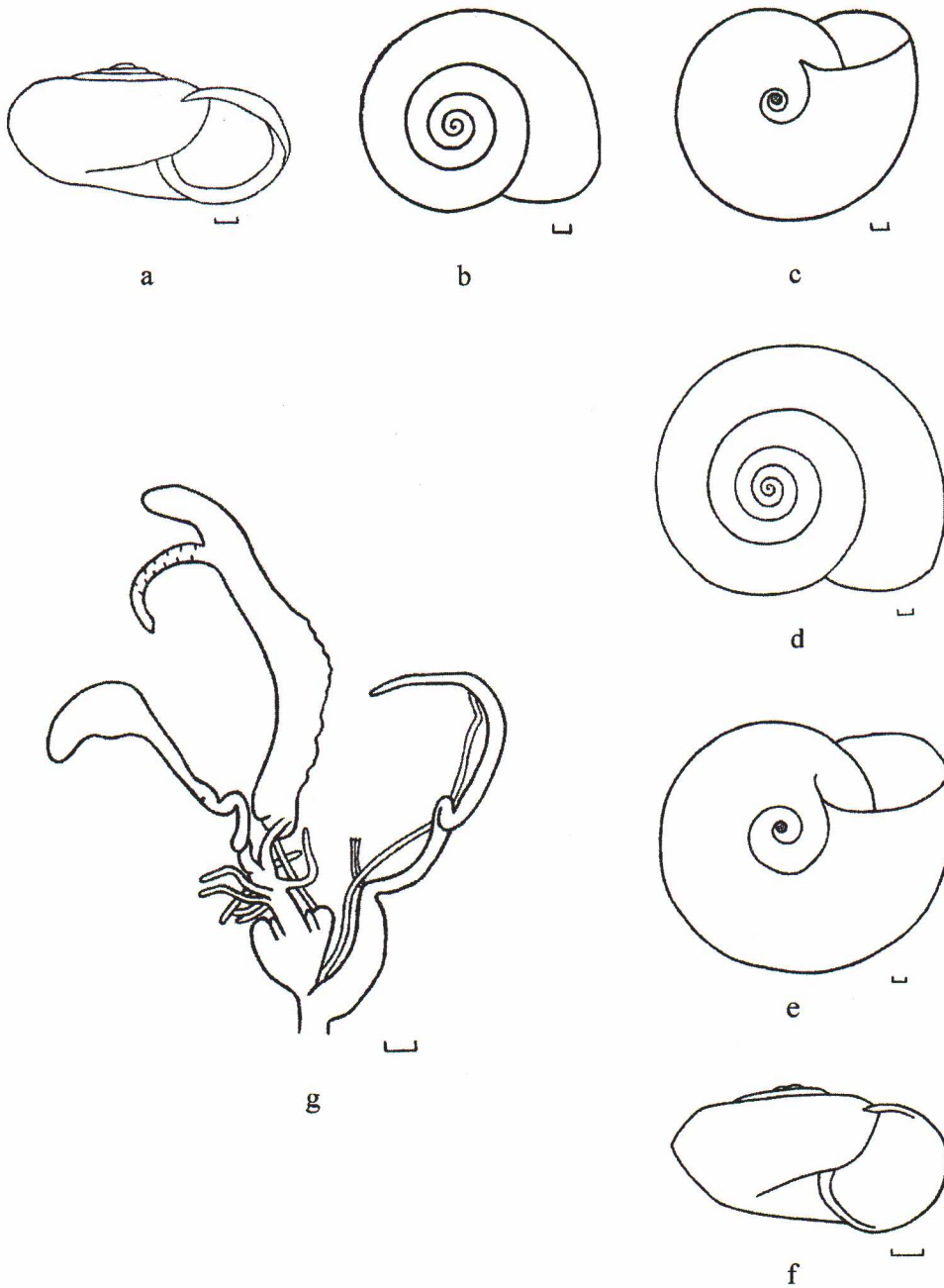

Рис. 2. Форма черепашки (a–f) і будова статеві системи (g) *Helicopsis* sp. (ориг.). Фігури a–c зображують черепашку анатомічно дослідженої особини. Масштаб 1 мм.

У будові статеві системи дослідженої анатомічно особини привертає увагу довга, вузька і звивиста протока сім'яприймача (рис. 2g). Серед присутніх у фауні України видів *Helicopsis* наявність відносно вузької і довгої протоки сім'яприймача вважали до цього часу характерною лише для *H. instabilis* (Rssm.) [1, 10]. Проте *H. instabilis* трапляється переважно на заході України [3, 10], а його черепашки добре відрізняються від черепашок, зібраних в околицях с. Маяки. Крім того, у дослідженої особини внутрішні стилофори мають помітно менші розміри, ніж зовнішні, що не є характерним для *H. instabilis* [10].

Сплощеною формою черепашок (рис. 2a) і присутністю кіля на черепашках молодих особин (рис. 2f) *Helicopsis* sp. дещо нагадує *H. filimargo*, але відрізняється від нього деякими конхологічними особливостями та особливо чітко будовою статеві системи [10]. У процесі росту черепашки кіль на її периферії повністю зникає (рис. 2a), пупок стає відносно ширшим і втрачає свою ексцентричність (рис. 2c, e). Поверхня черепашки густо радіально покреслена, на останньому оберті помітні ум'ятини. Черепашка сірувато-біла, з різною кількістю коричневих спіральних смуг або однobarвна;

38) *Xeropicta derbentina* (Kryn.), родина Hygromiidae (інв. № 1380).

До недавнього часу вважалось, що ареал виду на території України обмежений Південним узбережжям Криму [3, 10]. Проте пізніші малакологічні дослідження довели, що *X. derbentina* широко розповсюджений на території Кримського півострова [5], зареєстрований також у Північно-Західному Причорномор'ї [2, 8]. За даними В.М. Попова та І.С. Коваленка [5], розширенню сучасного ареалу *X. derbentina* сприяє господарська діяльність людини.

На дослідженій території *X. derbentina* зареєстрований у північній частині Арабатської стрілки (у дещо меншій кількості, ніж *X. krynickii*), в урбанізованих біотопах Запоріжжя та Енергодару (Запорізька обл.);

39) *Xeropicta krynickii* (Kryn.), родина Hygromiidae.

На даний час вид широко розповсюджений на території Кримського півострова [5], трапляється у Північно-Західному Причорномор'ї [8]. На дослідженій території зареєстрований лише у північній частині Арабатської стрілки, де є масовим видом наземних моллюсків;

40) *Pseudotrachia rubiginosa* (A.Schm.), родина Hygromiidae.

Гігрофільний вид. Одна особина була знайдена у діброві на території НПП "Святі гори";

41) *Euomphalia strigella* (Drap.), родина Hygromiidae (інв. № 1981, 2123, 2124, 2139).

Зареєстрований в обстежених лісових біотопах Дніпропетровської обл., у Донецьку та в околицях м. Ясинувата (Донецька обл.), на території та в околицях НПП "Святі гори", в РЛП "Донецький кряж". В околицях НПП "Святі гори" траплявся у різноманітних біотопах – від крейдових кар'єрів і спаленого фруктового саду до діброви;

42) *Stenomphalia ravergieri* (Fér.), родина Hygromiidae (інв. № 847, 2151).

Види роду *Stenomphalia* до останнього часу не згадувалися для території України. За літературними даними [3, 10], ареал *S. ravergieri* охоплює Північний Кавказ і Закавказзя, вид трапляється також на території Дагестану і Північного Ірану. У фондах ДПМ зберігаються 4 черепашки цього виду, зібрані у 1998 р.

А.М. Шкляруком в околицях с. Слов'янка Дніпропетровської обл. [9]. На жаль, етикеткові дані не є повними, а у межах Дніпропетровської і Донецької обл. є кілька селищ з назвою "Слов'янка". Це не дає змоги встановити точне місце збору згаданого матеріалу. У 2004-2005 рр. живі особини *S. ravergeri* були зібрані В.В. Мартиновим в Ясинуватському р-ні Донецької обл. (в околицях м. Ясинувата і с. Карлівка);

43) *Monacha fruticola* (Кгун.), родина Hygromiidae (інв. № 2155).

До недавнього часу на території України згадувався лише для Криму та околиць Одеси [3, 10]. Пізніше окремі популяції цього виду були зареєстровані в інших частинах Північно-Західного Причорномор'я [2, 8]. На дослідженій території знайдений у північній частині Арабатської стрілки. За усним повідомленням А.М. Шклярука, трапляється також у Запоріжжі;

44) *Monacha carthusiana* (Müll.), родина Hygromiidae (інв. № 1985).

Ареал виду охоплює південну частину України [3, 10]. На дослідженій території був зареєстрований в околицях м. Жовті Води (Дніпропетровська обл.) на ділянці лісової рекультивациі поблизу шахти уранової руди;

45) *Cepaea vindobonensis* (Fér.), родина Helicidae (інв. № 1987, 2121, 2122).

Степовий вид, широко розповсюджений на території України. У Дніпропетровській обл. зареєстрований у лісових біотопах Присамарського стаціонару, у м. Дніпродзержинську та в околицях м. Жовті Води. Знайдений також в урбанізованих біотопах Запоріжжя і Донецька, у Слов'янському і Новоазовському р-нах Донецької обл., у Біловодському р-ні Луганської обл., на півночі Арабатської стрілки.

Обсяг зборів не дозволяє дати кількісну характеристику поліморфізму забарвлення черепашок *C. vindobonensis* на дослідженій території. Крім особин з нормально пігментованими (темними) смугами на черепашці, на півночі Арабатської стрілки та в урбанізованих біотопах Запоріжжя траплялися молюски зі світлими смугами (*pallenscens*), а в околицях м. Новоазовська (Донецька обл.) була зібрана одна особина з гіалозонатними (безбарвними та прозорими) смугами. Гіалозонатні смуги трапляються у *C. vindobonensis* надзвичайно рідко, на відміну від інших представників роду *Cepaea*. У той самий час серед 47 живих молюсків і порожніх черепашок, зібраних у техногенному біотопі Донецька, були наявні лише нормально пігментовані смуги.

Аналогічно до інших частин видового ареалу, на сході степової зони переважають молюски з фенотипом 12345. Досить регулярно трапляється також морфа 10345; рідше – фенотипи зі злиттям двох сусідніх смуг;

46) *Helix albescens* Rssm., родина Helicidae (інв. № 1322, 2120).

Ареал виду охоплює південну частину України [3, 10]. На дослідженій території зареєстрований в урбокосистемах Запоріжжя і Донецька. За усним повідомленням О.О. Шакули (Маріупольський краєзнавчий музей), трапляється також у м. Маріуполь (Донецька обл.). У різних зборах з території Донецька були присутні наступні морфи: 12345, 1(23)45, 12305, 10305, 12045, 10345, 1(23)05.

Проведені дослідження суттєво доповнюють існуючі дані щодо наземної малакофауни степової зони України [2, 6, 8]. Надзвичайно цікавими є знахідки у південно-східній частині країни видів, розповсюдження яких на території України до недавнього часу вважалося обмеженим виключно або переважно Кримом. До таких видів можна віднести *Oxychilus diaphanellus*, *Deroceras caucasicum*, *Krynickillus*

melanocephalus, Helicopsis retowskii, H. filimargo, Monacha fruticola, Xeropicta derbentina, Limax maculatus, Brephulopsis cylindrica. Чотири останні види більш або менш регулярно трапляються також на території Північно-Західного Причорномор'я [2, 8]. *Stenomphalia ravergeri* – перший представник роду, знайдений на території України [9, 10]. Загалом у видовому складі наземних молюсків східної частини степової зони України відчувається суттєвий вплив кримської і кавказької фауни.

Присутність значної частини згаданих видів на дослідженій території може бути пов'язана з антропохорним розширенням видових ареалів. На жаль, відсутність порівняльних даних не дозволяє проаналізувати антропогенні зміни наземної малакофауни за достатньо великий проміжок часу, як це було зроблено для деяких територій на заході України.

Привертає увагу висока видова різноманітність наземних молюсків з роду *Helicopsis*, а також присутність на дослідженій території форми зі специфічним набором конхологічних і анатомічних ознак. Це робить необхідним детальне вивчення представників цього роду у східній частині степової зони з обов'язковим залученням анатомічних ознак і проведення ревізії видового складу *Helicopsis* на території України загалом.

Аналогічно до Північно-Західного Причорномор'я [8], у південно-східній частині України не вдалося виявити справжнього *Vallonia excentrica* Sterki [12]. Цікаво, що цей вид трапляється у ксеротермних біотопах на заході України. Раніше *V. excentrica* був помилково вказаний для Миколаївської обл. [2]. Пізніші дослідження довели, що у зборах з цієї території були присутні лише черепашки *V. pulchella* з овальними обрисами та дещо ексцентричним внаслідок цього пупком.

У наземній малакофауні південно-східної України не лише багато видів, спільних з іншими частинами степової зони [2, 6, 8]. Значна кількість зареєстрованих видів широко розповсюджена на території України. Цікаво, що види, які на заході України тяжіють до відкритих ксеротермних біотопів (наприклад, *Chondrula tridens* або *Sepaea vindobonensis*), у степовій зоні досить часто трапляються у лісових біотопах природного або штучного походження. Це пов'язане з кліматичними відмінностями порівнюваних територій.

На жаль, у різних частинах дослідженої території збори молюсків проводилися за різними методиками та з різною інтенсивністю. При цьому часто не враховували або недостатньо враховували безчерепашкові та дрібні черепашкові форми. Тому видовий список наземних молюсків, складений для східної частини степової зони України, можна вважати лише попереднім, а географічні відмінності у складі наземних малакокомплексів у межах дослідженої території – остаточно не встановленими. Можна лише зауважити, що представники родів *Xeropicta* і *Monacha* були зареєстровані у її західній, а найбільша видова різноманітність молюсків роду *Helicopsis* – у її східній частині.

Висновки

Внаслідок проведених досліджень у східній частині степової зони України зареєстровано 46 видів наземних молюсків, які належать до 32 родів і 18 родин. Найбільшою видовою різноманітністю відзначалися родини Hygromiidae (12 видів), Zonitidae і Agriolimacidae (по 5 видів). Розширено відомості щодо сучасних ареалів

багатьох видів моллюсків. Виявлено значний вплив кримської і кавказької фауни на сучасний видовий склад наземних моллюсків дослідженої території.

Оригінальність виявлених малакокомплексів, а також фрагментарність багатьох проаналізованих у даній роботі зборів, вимагають комплексного дослідження видової і внутрішньовидової різноманітності наземних моллюсків південно-східної частини України, особливостей їх географічного і біотопного розподілу в межах цієї території. Особливу увагу слід приділити вивченню конхологічних і анатомічних ознак представників роду *Helicopsis*, їх внутрішньопопуляційній, міжпопуляційній і міжвидовій мінливості на даній території, що є надзвичайно важливим для проведення у подальшому обґрунтованої ревізії видового складу *Helicopsis* у фауни України.

Детальніші дослідження степової малакофауни дозволять також суттєво поповнити фондову колекції наземних моллюсків ДПМ, повніше відобразити у ній внутрішньовидову мінливість широко розповсюджених видів, зібрати кількісні матеріали для дослідження конхологічних адаптацій у модельних видів моллюсків.

1. Дамянов С.Г., Лихарев И.М. Сухоzemни охлюви (Gastropoda terrestria). – София, 1975. – 425 с. – (Фауна на България. Т. 4).
2. Крамаренко С.С., Сверлова Н.В. К изучению наземной малакофауны (Gastropoda, Pulmonata) Николаевской области // Вестн. зоол. – 2001. – Т. 35, № 2. – С. 75-78.
3. Лихарев И.М., Раммельмейер Е.С. Наземные моллюски фауны СССР // – М.-Л.: Изд-во АН СССР, 1952. – 512 с. – (Определители по фауне СССР. Т. 43).
4. Лихарев И.М., Виктор А.Й. Слизни фауны СССР и сопредельных стран (Gastropoda terrestria nuda). – Л.: Наука, 1980. – 438 с. – (Фауна СССР. Т. 3, вып. 5. Нов. сер. № 122).
5. Попов В.Н., Коваленко И.С. Географическое распространение наземных моллюсков рода *Xeropicta* Monterosato 1892, в Крыму – естественное расселение и влияние антропогенных факторов // Чтения памяти А.А. Браунера (Материалы междунар. конф. Одесса, окт., 2000 г.). – Одесса: АстроПринт, 2000. – С. 23-29.
6. Пузанов И.И. Материалы к познанию наземных моллюсков Крыма. Ч. 2. Моллюски степного Крыма // Бюлл. МОИП. Отд. биол. – 1926. – Т. 35. – С. 84-101.
7. Сверлова Н.В. Знахідка *Brephulopsis cylindrica* (Gastropoda, Buliminidae) у Львові // Вестн. зоол. – 1998. – Т. 32, № 5-6. – С. 72.
8. Сверлова Н.В., Крамаренко С.С., Шклярчук А.Н. Наземная малакофауна Северо-Западного Причерноморья: основные результаты и перспективы исследований // Чтения памяти А.А. Браунера (Материалы междунар. конф. Одесса, окт., 2000 г.). – Одесса: АстроПринт, 2000. – С. 29-34.
9. Сверлова Н.В. Наземні моллюски. – Львів, 2004. – 200 с. – (Наукові колекції Державного природознавчого музею. Вип. 1).
10. Шилейко А.А. Наземные моллюски надсемейства Helicoidea. – Л.: Наука, 1978. – 384 С. – (Фауна СССР. Моллюски. Т. 3, вып. 6. Нов. сер. № 117).
11. Шилейко А.А. Наземные моллюски подотряда Pupillina фауны СССР (Gastropoda, Pulmonata, Geophila). – Л.: Наука, 1984. – 399 с. – (Фауна СССР. Моллюски. Т. 3, вып. 6. Нов. сер. № 130).
12. Gerber J. Revision der Gattung *Vallonia* Risso 1826 (Mollusca: Gastropoda: Valloniidae) // Schr. Malakozool. – 1996. – В.8 – S. 1-169.
13. Riedel A. Revision von *Oxychilus diaphanellus* (Krynicky, 1836) aus der Krim (Gastropoda: Stylommatophora: Zonitidae) // Folia Malacologica. – 1999. – Vol.7 (1). – S. 19-27.

¹Державний природознавчий музей НАН України, e-mail:sverlova@museum.lviv.net

²Донецький національний університет, e-mail:martynov@dongu.donetsk.ua